

PALU KAZASI'NDA KURULAN VAKIFLAR (16. ve 18. Yüzyıllarda)

Waqf Established In The Kaza Of Palu (16th and 18th Century)

Doç. Dr. İsmail KIVRIM*

Özet

Türk tarihinin sosyal, kültürel ve ekonomik hayatında rol oynamış olan dinî, hukukî ve sosyal yönleri bulunan kurumlardan biride vakıftır. Bir kişi mülkiyetine sahip olduğu menkul ve gayrimenkul mallardan bir kısmını veya tamamını, Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla halkın ihtiyacını karşılamak için tahsis ederse, malını vakfetmiş, yani bir vakıf müessesesi kurmuş olur. Nitekim temelinde insanlar arasında yardımlaşma ve dayanışma anlayışı yatan vakıf müessesesi dinî, sosyal, ekonomik, hukukî ve kültürel yönleriyle insan hayatına etkisi sebebiyle farklı adlarla bile olsa geçmişten günümüze varlığını sürdürmüştür.

Bu çalışmada Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür Tescil Dairesi Başkanlığı Vakıf Kayıtları Arşivi'nden vakfiye defterlerinde Palu'da 16. ve 18. yüzyılları arasında kurulmuş olan 30 adet vakıf ele alınmıştır. Bu vakıfların altı 16. yüzyılda, on beşi 17. yüzyılda ve dokuzu da 18. yüzyılda kurulmuştur. Palu'da bu dönemde kurulan vakıfların en erken tarihliisi Ekim 1544'de Cemşid Bey'in kurduğu vakıf iken, son tarihli olanı ise Aralık 1765 tarihinde Osman oğlu Seyyid Ömer'in kurduğu vakıftır.

Bu vakıfların kurucularının tamamı erkektir. Yine bu vakıfların 27'si tek hayır sahibi tarafından kurulurken üçü iki ve daha fazla hayır sahipleri tarafından kurulmuştur. Vakfedilen mallar ise tamamı gayrimenkul olup bunlar, köy, mezraa, çiftlik, dükkân ve hamamdır. Vâkıflar vakfettikleri malların gelirlerini, genellikle vakfettikleri kişilerin kendilerine, erkek çocuklarına, erkek çocuklarının nesli sona erince de kız çocuklarına, çocuklarının nesli sona erince, cami, mescit ve zaviyelere harcanmasını istemektedirler.

Anahtar kelimeler: Palu, vakıf, Cemşid Bey

Abstract

One of the foundation that had religious, judicial and social aspects which played a role in the social, cultural and economic life of Turkish history was waqf. One man donate some or all of chattels and real estates that possessed for the Allah's sake and to satisfy a need of people; this is waqf. Waqf organisation in which's basis is cooperation and help of people to each-other, continued its existence with the effects in the life of people and with the religious, social, economic, judicial and cultural aspects, from past to present even with different names.

In this assertion, 30 waqf were handled which had been founded between 16th and 18th century in Palu according to waqfiyya that existed in Directorate General of Foundations. Six of these waqf established in 16th century, fifteen of them in 17th century and nine of them in 18th century. The earliest of the waqf of Palu was the waqf of Cemşid Bey founded in October 1544, and the last one was the waqf of Seyyid Ömer founded in December 1765. All the founder of waqf were man. 27 waqf were established

*Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü-Konya.

by one benefactor and three of them by two and more. The goods that donated as waqf were real estate; village, hamlet, çiftlik-farm-, bathhouse and store. The benefactor wanted to spend the income of waqf usually for whom they donate, their boys, after the end of the boys offspring, for the daughters, after the the end of all the childrens offspring, for thr mosque, zawiyah etc.

Key Words: Palu, waqf, Cemşid Bey

Giriş

Vakıf, İslâm hukuku şartlarına göre kurulmuş, dinî temelleri olan bir yardım kuruluşudur. Kelime olarak vakıf, “hapsetmek, alıkoymak, durdurmak” manalarına gelmektedir¹. Terim olarak, İslâm’ın ilk dönemlerinden 20. yüzyılın başlarına kadar İslâm ülkelerinin sosyal ve ekonomik hayatında önemli roller oynayan dinî ve hayrî müesseselerin adı olarak kullanılmıştır².

İslâm devletlerinde önemli bir yere sahip olan vakıflar, tarih, boyunca toplumun her türlü ihtiyacını karşılamak üzere tesis edilmiş, sosyal ve iktisadî hayat üzerinde derin tesirler bırakmış dinî ve hukukî bir müessesedir³. İslâm devletlerinde Müslümanların âdeti birbirleriyle yarışarcasına oluşturdukları vakıflar, Anadolu’da da hem Selçuklular hem de Osmanlılar döneminde, Türk kültür hayatı içerisinde son derece önemli roller üstlenen müesseselerden biri olmuştur⁴.

Osmanlı Devleti döneminde tekâmül seviyesine ulaşan vakıflar, eğitim, kültür, bayındırlık, sağlık ve sosyal yardım hizmetlerini yerine getirmişlerdir. Nitekim hayır sahibi kimseler tarafından kurulan vakıflar tarafından gerçekleştirilen mektep, medrese, dergâh ve kütüphane gibi eğitim ve ilim müesseseleri; cami, mescit, namazgâh gibi dinî müesseseler; hastahane, misafirhane, imaret ve kabristan gibi sosyal ve beledî müesseseler; yol, su, köprü, kaldırım, çeşme ve sebil gibi bayındırlıkla ilgili hizmetler hep vakıflar tarafından yapılmış ve yürütülmüşlerdir⁵.

A- Palu Vakıfları

Palu ve çevresi, Yavuz Sultan Selim tarafından “Hükümet” sancak statüsünde Cemşid Bey’e mülkiyet üzere verilmiştir. Tanzimat’a kadar, Cemşid Bey soyundan gelen bir bey tarafından idare edilmiştir⁶.

¹ Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf”, *İA*, XIII, Eskişehir 1997, s. 153.

² Yediyıldız, “Vakıf”, s. 153.

³ Bahaeddin Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Ankara 2003, s. VII.

⁴ Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara 1995, s. 155.

⁵ Doğan Kuban, “Anadolu-Türk Şehri. Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler,” *VD*, III, İstanbul 1968, s. 67.

⁶ Mehmed Ali Ünal, “XVI. Yüzyılda Palu Hükümeti”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.7, s. 241-265.

Osmanlı idaresi, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da farklı bir teşkilat uygulamasına gitmiştir. Yapılan düzenleme sonunda bölgede üç tip sancak ortaya çıkmıştır. Bunlar, Klâsik Osmanlı sancakları, Yurtluk-ocaklıklar ve Hükûmet sancakları’dır⁷.

Yurtluk-ocaklık sancakları, bölgenin fethi sırasında hizmet ve itaatlerinden dolayı eski hâkimlerine tevcih edilen yerlerdir⁸. Sancakbeyliği belli bir ailenin elindedir. Beyler itaat ettikleri ve yükümlülüklerini yerine getirdikleri sürece azledilmezdi. Azledilmeleri halinde akrabalarından biri sancak beyi tayin edilirdi. Sancakbeyliği “mülkiyet” olarak tevcih edilmiştir. Bu sancaklarda klâsik sancaklarda olduğu gibi tahrir yapılmakta, sancakbeyinin hasları çıktıktan sonra geri kalan gelirler tımar ve zeamet olarak tevcih edilmektedir. Fakat bu tımar ve zeametler öncelikle sancakbeyinin soyundan gelen kişilere ve adamlarına verilmektedir. Ayrıca sancakbeyleri her yıl merkez hazinesine belirli bir meblağı ödemek mecburiyetindedirler. Sancakbeyleri sefer zamanında sancağı sipahileriyle ve kendi “kapu halkı” ile beraber savaşa katılmaktadır⁹.

Hükûmet sancakların, yurtluk-ocaklık sancaklardan önemli farkı buralarda tahrir yapılmayıydı. Vergi gelirlerini toplamak sancakbeyinin yetkisindedir. O, sadece her yıl belirli bir vergiyi merkeze ödemekle mükelleftir. Ayrıca sancak halkı avarız, sürsat, nüzül vs. gibi divanî tekâliften muaf tutulmuştur¹⁰. Oysa bu muafiyet “yurtluk-ocaklık” sancaklara tanınmamıştır. Bunların haricinde her iki sancak da aynı özellikleri taşımaktadırlar. Sefer zamanında her iki sancakbeyi de askerleriyle beylerbeyinin sancağı altında toplanmak mecburiyetindedirler. Her iki sancakta da adli meseleler merkezden tayin kadı tarafından halledilebilir ve yine her iki sancağın, merkeze karşı mali yükümlülükleri vardır¹¹.

Yurtluk-ocaklık ve hükûmet sancaklarda mülkiyet olarak verilen arazinin rakabesi değil, vergi gelirlerinin tasarruf hakkıdır. Bu vergilere, mahsulattan alınan öşür, cizye, ispenç vs. gibi bütün şer’i ve örfî vergiler dahildir. Bu durumda Palu hakimleri sancaklarındaki köy ve mezraları tam bir mülkiyet serbestisi içinde kullanamamaktadırlar. Örneğin herhangi bir arazinin gelirini vakfetmek istedikleri zaman divan-ı hümayundan ayrıca temlikname istemektedirler¹².

Bu çalışmada Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür Tescil Dairesi Başkanlığı Vakıf Kayıtları Arşivi’nden vakfiye defterlerinde Palu’da 16. ve 18. yüzyılları arasında kurulmuş olan 30 vakıf ele alınmıştır. Bu vakıfların altısı 16. yüzyılda, on beşi 17. yüzyılda ve dokuzu da 18. yüzyılda kurulmuştur (bk. Tablo 1). Palu’da bu dönemde kurulan vakıfların en erken tarihlisi 28 Ekim 1544’te

⁷ Mehmed Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta 2010, s. 220.

⁸ Nejat Göyünç, “Yurtluk-Ocaklık Deyimleri Hakkında”, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan*, İstanbul 1991, s. 271.

⁹ Orhan Kılıç, “Ocaklık”, *DİA/XXXIII*, İstanbul 2007, s. 317-318.

¹⁰ Ünal, “Palu Hükümeti”, s. 251.

¹¹ Ünal, *Osmanlı Müesseseleri*, s. 223.

¹² Ünal, “Palu Hükümeti”, s. 251.

(Evâsıt-ı Şaban 951) Cemşid Bey'in¹³, kurduğu vakıf iken, son tarihli olanı ise, Aralık 1765 (Receb 1179) tarihinde Palu livası ümerasından Seyyid Ömer bin Osman'ın¹⁴ kurduğu vakfidir.

Tablo 1: vakıfların yüzyıllara göre tasnifi

Yüzyıl	Adet	Yüzde (%)
16. yy	6	20
17. yy	15	50
18. yy	9	30
Toplam	30	100

1- Vakıf Kurucuları

Bu vakıfların kurucularının tamamı erkektir. Yine bu vakıfların 27'si tek hayır sahibi tarafından kurulurken üçünü, iki ve daha fazla hayır sahipleri tarafından kurulmuştur. Ancak bir vâkıfın ismi belirtilmemiştir¹⁵. Tablo 2'de de görüleceği üzere sekiz adet vakıfla en fazla vakfı Mehmed Bey ibn-i Süleyman Bey kurmuştur. Bunu beş vakıfla Hasan Bey ibn-i Mehmed Bey takip ederken, bunları dört vakıfla Palu'nun ilk beyi olan Cemşid Bey ibn-i Rüstem Bey takip etmiştir. Görüleceği üzere 30 vakfın 17'sini üç kişi kurmuştur (%56,66).

Tablo 2: vakıf kurucuları ve kurdukları vakıf adetleri

No	Vâkıfın Adı	Adedi
1	Mehmed Bey ibn-i Süleyman Bey	8
3	Hasan Bey ibn-i Mehmed Bey	5
2	Cemşid Bey ibn-i Rüstem Bey	4
4	Hasan Bey ibn-i Cemşid Bey	1
5	Süleyman Bey ibn-i Hasan Bey	1
6	İbrahim Bey ibn-i Hasan Bey	1
7	Halid bin Hasan	1
8	Yansur Bey ibn-i İbrahim Bey	1
9	Palu Hâkimi Halil Bey, Süleyman Bey ve İbrahim Bey ve Abdülbaki Bey ebna-i Yensur Paşa; Mehmed Bey ve Nuh Bey ebna-i Zekeriya Bey; Muharrem Bey ve Hüseyin Bey ebna-i Süleyman Bey, Hüseyin Bey	1
10	Seyyid İbrahim Bey ibn-i Seyyid Süleyman Bey	1
11	Hacı Mustafa ve Hacı Abdurrahman	1
12	Mehmed	1
13	Hacı Ömer Ağa ibn-i Ahmed	1

¹³ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Vakfiye Defterleri [=VGMA VD], nr. 584 /245-108

¹⁴ VGMA VD, nr. 582, s. 206.

¹⁵ VGMA VD, nr. 606, s. 55.

14	İskender Bey ibn-i Mehmed Bey	1
15	Seyid Ömer ibn-i Osman	1
16	İsmi belirtilmemiş	1
Toplam		30

2- Vakfedilen Mallar (Mevkuflar)

Vakfedilen mallar ise tamamı gayrimenkul olup bunlar, köy, mezra, çiftlik, dükkân ve hamamdır. Tablo 3’de görülen köy, mezra ve çiftliklerin şer’î ve örfî bütün vergileri vakfedilmektedir.

Tablo 3: Vakfiyelerde vakfedilen köy, mezra ve çiftliler

No	Köy	Mezra	Çiftlik	Nahiyeler
1			Rebi Nöşnak köyünde bir çiftlik, Hızır çiftliği namında 14 kıta arz	Etrâk
2	Şeyh Piran			
3	Cinas			
4	Nibşi			Zemne
5	Kanberşeyh			Bulanık
6	Sığam			Zevamiyye
7	Müridli			Etrâk
8		Yarımca		Zevamiyye
9		Düz seküsü, Haznecik		Zevamiyye
10	Kürdepe			Bulanık
11	Alkatı Dahsin Maksudali			
12	Bahçecuk			Ohi
13		Ayagmur karyesi namındaki mezra		Bulanık
14		Tilki deresi		Etrâk
15		Bey yurdu		Bulanık
16	Kacır			Türkmen
17	Kuşçu			Etrâk
18	Kuşçu	Beşare		Etrâk
19	Kacır	Kacırkendi		Etrâk
20	Keleşkir			
21	Kargıl			Bulanık
22	Şeyh İsmail			Sivan
23	Habab			
24	Loğmar			

25	Kadyan			
26	Halilân-ı ulya			Gökdere
27	Seydilli, Aşçı, Künbet , Bağın, İsabey, Nöşnâk, Kamuşlı, Tatar, Peyamlu, Seraçor, Mirvan, Hud?	Uzunoba		Hun

3- Adına vakıf kurulan kişiler

Osmanlı döneminde Palu ve çevresi Cemşid Bey ve onun soyundan gelenler tarafından, mülkiyet üzere tasarruf etmişlerdir. Yukarıda da belirtildiği gibi Yurtluk-Ocaklık statüsünde olan bu idari bölgede, klasik sancaklardan farklı olarak tahrir yapılmadığından dolayı tımar sistemi bulunmamaktadır. Hükümet bölgesi içinde yer alan toprakların tasarruf hakkı Palu beylerine ait olduğundan, bu yöneticiler, mülkiyetinde olan köy, mezra veya çiftliklerden birini (veya birkaçını) hizmeti veya konumundan dolayı bir başkasına vakfedebilirlerdi. Köy, mezra ve çiftlikler Palu beyleri tarafından ya hanedandan birine ya da hanedana hizmetleriyle ön plana çıkan ulema, suleha ve seyitlere evladiyet üzere vakfedilmiştir. Böylece hanedan mensuplarına sürekli bir gelir sağlamışlardır¹⁶. Nitekim İncelediğimiz 30 vakıftan 27'si, Tablo 4'de de görüldüğü üzere hanedan mensubu, kardeşine, oğluna, kardeşinin oğluna ve kızına, akrabasına, emektarlarına, hizmetkarlarına, ulema, ümera, kıraat zümresi, hoca, duacı, seyyid ve dervişe vakfedilmiştir.

Tablo 4: Adına vakıf kurulanlar

No	Vâkıfın adı	Vakfedilen kişi
1	Cemşid Bey ibn-i Rüstem Bey	Ulemadan Derviş Mehmed Efendi
2	Cemşid Bey ibn-i Rüstem Bey	Şerif Cafer bin Resul
3	Cemşid Bey ibn-i Rüstem Bey	Kardeşi Hurşit Bey ibn-i Rüstem Bey
4	Cemşid Bey ibn-i Rüstem Bey	Biraderi Hurşit Bey ibn-i Rüstem Bey ve Hurşit Bey'in evlâdı Ferruh Bey'e
5	Hasan Bey ibn-i Cemşid Bey	A'yân ve akranın büyüğü Receb Ağa ibn-i Sivar
6	Süleyman bey ibn-i Hasan Bey	Ulemadan Mevlâna Mehmed bin Satılmış
7	Mehmed Bey ibn-i Süleyman Bey	Mehmed Bey ibn-i Süleyman Bey'in ahfadından emsal ve akrasının mefhari üstad Haydar bin Kasım
8	Mehmed Bey ibn-i Süleyman Bey	Kardeşi merhum Murad Bey'in kızı Han Hanım
9	Mehmed Bey ibn-i Süleyman Bey	Akrabasından İbrahim Bey ibn-i merhum Mehmed Ali Bey
10	Mehmed Bey ibn-i Süleyman Bey	Akrabasından Abbas
11	Mehmed Bey ibn-i Süleyman Bey	Şeyh Mustafa
12	Mehmed Bey ibn-i Süleyman Bey	Derviş Ömer ibn-i Hasan
13	Mehmed Bey ibn-i Süleyman Bey	Ulemadan Mevlâna Mehmed bin Satılmış
14	Mehmed Bey ibn-i Süleyman Bey	Ulemadan Mevlâna Mehmed bin Satılmış
15	Hasan Bey ibn-i Mehmed Bey	Emekdarlarından Ali Ağa ibn-i Gazi

¹⁶ Enver Çakar, "Hurufat Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Palu", VD, 49, Haziran 2018, s. 32-35.

16	Hasan Bey ibn-i Mehmed Bey	Ümeradan Arslan Bey ibn-i Nasır Ağa
17	Hasan Bey ibn-i Mehmed Bey ve Ali Bey ibn-i Süleyman Bey	Hademeleri Mahmud Ağa oğulları Ebubekir ve Mustafa
18	Hasan Bey ibn-i Mehmed Bey	Ebubekir Ağa ibn-i Molla Alhasa
19	Hasan Bey ibn-i Mehmed Bey	Ümeradan Receb Bey ibn-i Suvar Kaya
20	İbrahim Bey ibn-i Hasan Bey	Osman bin Seyyid Mehmed
21	Halid bin Hasan	Oğlu Salih
22	Yansur Bey İbni İbrahim Bey	Seyyid Halil Efendi ibn-i Abdurrahman Efendi
23	Palu Hâkimi Halil Bey, Süleyman Bey ve İbrahim Bey ve Abdülbaki Bey ebna-i Yensur Paşa, Mehmed Bey ve Nuh Bey ebna-i Zekerya Bey, Muharrem Bey ve Hüseyin Bey ebna-i Süleyman Bey, Hüseyin Bey	Mîr-i müşarûn ileyh Mehmed Bey ibn-i Yensur Paşa
24	Seyyid İbrahim Bey ibn-i Seyyid Süleyman Bey	Hacı Şeyh İbrahim Efendi ibn-i Abdullah
25	Mehmed	Ehl-i ilm ve sadatdan hoca ve duacı Yusuf bin Molla Muhammed
26	İskender Bey ibn-i Mehmed Bey	Kıraat zümresinden kurra Ahmed Efendi
27	Belli değil	Hasan Efendi ibn-i Yunus Efendi

4- Vâkıfın Şartları

İncelediğimiz dönemde Palu'da kurulan 30 vakıftan, 14 vakıf kurucusu, vakıf yaptığı kişinin vefatından sonra erkek evlatları, onların erkek evlatları nesilden nesile tasarruf etmelerini isteyip, erkek evlatlarının nesli sona ererse kız evlatlarının tasarruf etmelerini istemiştir. Evlatlarının nesli tamamen sonra ererse Cemşid Bey'in Palu'daki medrese, daha sonra da Medine-i Münevvere fukarasına veya Ravza-yı Mutahhara'ya kalması şart koşmuşlardır. Yine 13 vâkıf, vakıf yaptığı kişinin vefatından sonra kızları hariç olarak erkek evlatları, onların erkek evlatları nesilden nesile tasarruf etmelerini, erkek evlatlarının nesli tamamen sona ererse Cemşid Bey'in Palu'daki medrese, daha sonra da Medine-i Münevvere fukarasına veya Ravza-yı Mutahhara'ya kalmasını istemişlerdir.

Ayrıca iki vakıf kurucusu vakfının gelirinin tamamını camiye harcanmasını isterken, bir vâkıf ise, gelirlerinin caminin görevlilerine ve giderlerine harcandıktan sonra kalan geliri mütevellî olanların evladiyet üzere almalarını şart koşmuştur.

5- Vakıfların yönetimi

Her vakfın mütevellî, nazır ve diğer hizmetlilerden oluşan bir yönetici ve hizmet kadrosu bulunurdu¹⁷. Ancak Palu'da 16. ve 18. yüzyılları arasında kurulmuş olan 30 vakıftan, 15 vakıfta kimin yönetici olacağı belirtilmiştir. Bunlarda 14'ü vakıf kurdukları kişilerin kendisi, onların vefatlarından sonra erkek evlatlarının erşedinin mütevellî olmasını istemiştir. Bir vâkıf ise vakıf kurduğu

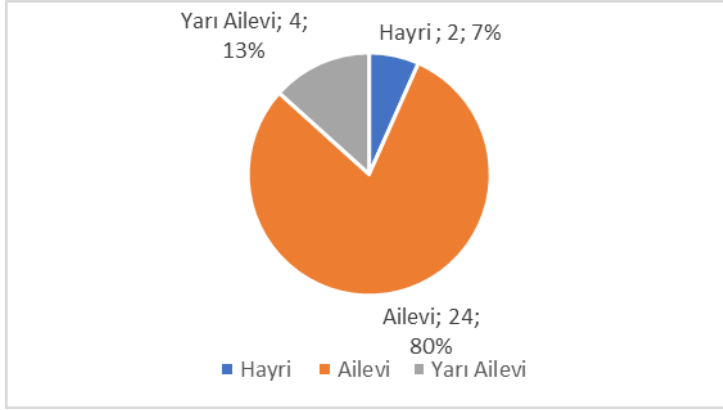
¹⁷ Vakfın idaresi ve görevlilerin yetki ve sorumlulukları hakkında detaylı bilgi için bk. Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul 1996, s. 297-340.

kişinin vefatından sonra köle olmayan ve müstahak olan birinin olmasını istemiştir. Diğer 15 vakıfta kimin yönetici olacağı belirtilmemiştir. Muhtemelen diğer 14 vakıf gibi olma ihtimali yüksektir.

B- Amaçlarına Göre Vakıflar

Vakıfları, yapılış şekilleri, hizmet alanları, nitelikleri, kendilerinden faydalanan insanların durumları gibi farklı açılardan farklı şekillerde tasnif edilebilir.

Grafik 1: 16. ve 18. Yüzyıllarda Paluda kurulan vakıfların amaçlarına göre tasnifi

Genelde vakıflar, temelde iki ana gruba ayrılır¹⁸. Birincisi, doğrudan hizmet üreten vakıflar; ikincisi ise, birinci grupta yer alan vakıfları ayakta tutmak ve hizmet üretmelerini sağlamak üzere kurulan vakıflardır. Birinci grupta bulunanlara, aynıyla intifa olunan vakıflar denir ki cami, mescit, medrese, mektep, imarethane, tekke, zaviye, misafirhane, kütüphane, köprü, hastahane, çeşme, sebil gibi yapılardan oluşan kuruluşlar bu türdendir. İnsanlar, bu tür vakıf müesseselerinin bizzat kendilerinden faydalanırlar, yani hiçbir sınırlama olmadan camiye giderler, medrese ve mekteplerde eğitim görürler, çeşmelerden su içer, yol ve köprülerden gelip geçerler. Bu tür vakıflara müessesat-ı hayriyye (hayır kuruluşları) de denmiştir¹⁹. İkinci grupta yer alan vakıflar ise, gelirleriyle intifa olunan vakıflar adıyla bilinir. Bunlar diğer vakıfların finans kaynaklarıdır. Birinci grupta yer alan vakıf müesseselerini ayakta tutmak için, onlara gelir sağlarlar. Arazi, han, hamam, dükkân, bina, para ve benzeri mal ve mülklerin vakfedilmeleri bu türdendir. Bu tür vakıflara, Osmanlı döneminde gerçek vakıf (aslı vakf) denmiştir²⁰. Bunlara vakıf gelirleri demek de mümkündür. Ancak ikinci gruba giren vakıflar, gerçekte birinci grupta yer alan vakıfları ayakta tutmak üzere kurulmuş bulunmalarına rağmen, bunların bazılarında öncelikle

¹⁸ Yediyıldız, "Vakıf", s. 156.

¹⁹ Nazif Öztürk, *Menşe'i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, Ankara 1983.

Öztürk, *Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, s. 82.

²⁰ Yediyıldız, "Vakıf Tarihi", s. 479; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-i İslâmiye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, IV, İstanbul 1968, s. 286.

vakıf kurucuları ve onların soyundan gelenler veya üçüncü şahıslar faydalanabiliyorlardı. Bu tür vakıflar, kurucularının neslinin kesilmesi durumunda tam manasıyla dinî veya hayrî vakıflar hâline dönüşebiliyorlardı. Buna göre araştırmacılar, vakıfları üç gruba ayırarak incelemişlerdir²¹. Bunlar: 1- Hayrî vakıflar, 2- Ailevi vakıfları, 3- Yarı ailevi vakıflar.

1- Hayrî Vakıflar

Vakıf kurucusunun, mülklerinden birkaçını vakıf hâline getirdikten sonra, onlardan gelen gelirlerin, ya bizzat kendisi tarafından veya başkaları tarafından tesis edilmiş kamu kuruluşlarına tahsis ettiği vakıftır. Nitekim vakıf kurucusunun, vakfettiği ve vakfin tescil edildiği andan itibaren, eskiden mülkü olan mal üzerinde hiçbir tasarruf hakkı kalmaz. Bu tür vakıflardan vakfı yapan kişinin tek beklentisi, ilahi lütfı mazhar olmak, sevap kazanmaktır²². Diğer bir deyişle, bu tür vakıflarda hayır işlemek esastır.

İncelediğimiz dönemde Palu'da hayır sahiplerinin kurduğu vakıfların % 7'si (2 adet) hayrî vakıftır. Hayrî vakfa örnek vermek gerekirse, Palu'nun Çarşıbaşı Mahallesi'nde hayır sahipleri Hacı Mustafa ve Hacı Abdurrahman tarafından Cami-i Kebir adında bir cami inşa ettirmişlerdir. Hayır sahipleri camiye kıble tarafında bitişen dört dükkân ile Uzun Bedesten'de yer alan bir dükkânı ezan ve kamet işleri için, aynı mahallede bulunan iki dükkânı da caminin temizlik hizmetleri ve aydınlatılmasında kullanılan mum ihtiyacının karşılanması için 29 Ekim 1735 tarihinde vakfetmişlerdir. Ayrıca caminin müezzinlik ve ferraşlığında Osman Efendi'nin yapmasını istemişlerdir²³. Bir başka hayır sahibi de Mazgirt Kazası'na tabi İsmaili Köyü'nden Ömer Ağa ibn-i Ahmed Ağa, Harput'ta Cemşid Hamamı ile bitişindeki yedi adet dükkânı Palu beylerinden Seyfullah Bey, Ali Bey ve Cemşid Bey ile kız kardeşleri Sabire Hanım, Rukiye Hanım ve Atike Hanım'dan satın alarak Palu'da Çarşıbaşı'nda Yusuf ile Haydar'ın bina eylediği camiye 9 Şubat 1745 tarihinde vakfetmiştir²⁴. Hamam ve dükkânların yıllık olarak kiraya verilmesi ve elde edilen gelirden, Caminin imam, hatib, müezzin ve ferraşına verilmesini, ayrıca yine caminin aydınlatılmasına, sergisine ve tamirine kullanılmasını istemiştir. Kalan geliri mütevellî tayin ettiği Palu ulemasından Seyyid Yusuf Efendi'nin almasını şart koşmuştur.

2-Ailevi Vakıflar

Vâkıfın, vakfının tevliyetini ve bütün gelirlerini kendisine tahsis ettiği vakıflardır²⁵. Nitekim bu vakıfları, bir tür aile işletmesi gibi düşünmek de mümkündür. Çünkü vakfedilen gelir kaynaklarının tasarrufunda birtakım kısıtlayıcı şartlar bulunmaktadır. Örneğin, mallarını vakfeden kişi, vakfının idaresini

²¹ Yediyıldız, *Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, s. 14.

²² Yediyıldız, *Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, s. 14-15.

²³ VGMA VD, nr. 582, s. 423.

²⁴ VGMA VD, nr. 584, s. 251.

²⁵ Yediyıldız, *Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, s. 16.

(tevliyetini) de genellikle kendisi üstlenmekte, kendisinin ölümünden sonra aynı vazifenin çocuklarına geçmesini şart koşmaktadır. Gelirlerin tasarrufu da bu şekildedir. Kişi ve aile fertleri hayatta oldukları sürece, bu tür vakıfların gelirlerinin tamamı kendisi ve ailesi tarafından kullanılacaktır. Böyle bir vakıf, vakıf kurucusunun nesli devam ettikçe, bu şekilde tasarruf da devam edecektir. Bu gibi vakıflar ancak kurucusunun nesli kesilince, yani ailesinden yaşayan kimse kalmaması durumunda, birinci grup vakıflara *şer'î* veya *hayrî* vakıflara dönüşür; tahsis edildiği kuruluş ve kimseler adına tasarrufa başlanır. Zira vakıf kurucusu, daha başlangıçta, nesli kesildiği takdirde kurduğu vakfın gelirlerinin adı zikredilen bir kuruluşa veya kimselere harcanmasını şart koşmuştur.

Bu dönemde Palu kurulan vakıfların %80'i (24 adet) ailevi vakıftır. Palu'lu hayır sahiplerinin kurduğu ailevi vakıflara örnek vermek gerekirse, Cemşid Bey ibn-i Rüstem Bey, Şeyh Piran arazisini vergi gelirlerinin beşte birini Şerif Cafer bin Resul'e 21 Haziran 1555 tarihinde vakfetmiştir. Geliri, Şerif Cafer vefat edinceye kadar kendisinin tasarruf etmesi vefatından sonra kızları hariç olarak erkek evlatları, onların erkek evlatları, erkek evlatlarının erkek evlatlarının tasarruf etmesini istemiştir. Erkek evlatlarının nesli tamamen sona erince Medine-i Münevvere'ye vakfedilmesini şart koşmuştur²⁶. Ailevi vakfa bir diğer örnek ise, Halid bin Hasan'nın vakfidir. Halid Bey, Karğil Köyü'nün vergi gelirlerini öz oğlu Salih'e Şubat 1695 yılında vakfetmiştir²⁷. Oğlu Salih'ten sonra onun erkek çocukları, erkek çocuklarının erkek çocukları nesilden nesile tasarruf etmelerini istemiştir. Çocuklarının nesli sona ererse Medine-i Münevvere fukarasına vakfedilmesini şart koşmuştur. Ayrıca Cami-i Kebir'in imamına günlük üç akçe, hatibine de iki akçe verilmesini belirtmiştir. Ailevi vakfa bir başka örnek ise, Süleyman Bey ibn-i Hasan Bey'in Zevamiyye Nahiyesi'nde Sikam Köyü'nde olan Beği Sultan Hatun bint-i Sultan Ali Bey Yeldefi'nin çiftliği namındaki çiftliğin tamamının vergi gelirlerini validesi merhume Beği Sultan ruhu için Mevlâna Muhammed bin Satılmış'a 29 Nisan 1596 tarihinde vakfettiği vakıftır²⁸. Süleyman Bey, Mevlâna Muhammed'in gelirleri kendisinin almasını, vefatından sonra ise erkek evladı, erkek evladının erkek evladının almasını istemiştir. Erkek evlatlarının nesli sona ererse kız evlatlarının tasarruf etmesini belirtmiştir. Evlatlarının nesli tamamne sona ererse Medine-i Münevvereye vakfedilmesini şart koşmuştur. Ayrıca Kur'an-ı Kerimden 30 cüzden bir cüz okunup sevabı merhume Beği Sultan'ın ruhuna hibe edilmesini de istemiştir.

3- Yarı Ailevi Vakıflar

Bu gruba giren vakıflar, bir yönüyle yukarıda zikredilen aile vakıflarına, diğer yönüyle, birinci grupta yer alan *şer'î* veya *hayrî* vakıf unsurlarını ihtiva ettiği söylenebilir²⁹. Çünkü bunlar, gelirlerinin, belirli şartlar çerçevesinde vakfi

²⁶ VGMA VD, nr. 609, s. 114.

²⁷ VGMA VD, nr. 581, s. 89.

²⁸ VGMA VD, nr. 582, s. 150.

²⁹ Yedi yıldız, *Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, s. 17.

kuranın ailesiyle şer'î veya hayrî kuruluşlar arasında pay edildiği vakıflardır. Örneğin herhangi bir kişi, cami, medrese, hastane, tekke, mektep, çeşme gibi bazı kamu müesseseleri kuruyor ve bu kuruluşlarının muhtelif masraflarının ve oralarda çalışan personelin ücretlerinin karşılanması için mülklerinden bir kısmını vakfediyor. Fakat bu tip bir vakfın idaresi zarurî olarak vakfın kurucusuna ve sülalesine ait oluyor. Ayrıca, gelir fazlası genellikle vâkıfın aile fertleri arasında paylaşıyor. Bazı durumlarda, bizzat vakıf-kurucusu, vakfın mütevelliliği dışında, kurmuş olduğu müesseselerdeki diğer bazı görevleri de üstleniyor veya bu görevleri ya çocuklarına ya da yakın akrabalarına tevdi ediyor ki, bunların nesilleri ailenin gelecekteki en son ferdinin yok oluşuna kadar, belki asırlar boyunca, işgal ettikleri görevlerde birbirlerine halef ve selef oluyorlar. Böylece, yarı-ailevi bir vakıf kuran kişi, bir taraftan, mülkiyetine sahip olduğu bazı mallarını vakıflaştırıp kutsallaştırarak ailesine sürekli ve sağlam bir gelir kaynağı temin ediyor; diğer taraftan, bizzat kendisinin kurmuş olduğu kurumlarda, kendi şahsı ve ailesinin bazı üyeleriyle, halka büyük hizmetlerde bulunuyordu. Nitekim aile vakıflarında olduğu gibi, vakıf kurucusunun neslinin kesilmesi durumunda ise, söz konusu gelirlerin tamamı şer'î veya hayrî kuruluşlara geçer; onların gelir getiren birimleri hâline dönüşür.

İncelediğimiz Palu vakıflarından dördü yarı ailevi vakıftır (%13). Yarı ailevi vakfa örnek vermek gerekirse, Palu ümerasından Seyyid Ömer bin Osman, *Seydili, Künbet, Aşçı, Bağın, Uzunoba Mezrası* ve *İsa (İsabey)* köylerinin tamamı ile *Nöşnâk Köyü*'nün yarısı, *Kamuşlı Köyü*'nün sülüsü (1/3), *Tatar Köyü*'nün sülüsü, *Peyamlı Köyü*'nün yarısı ve Hun Nahiyesi'nde *Seraçor, Mirvan* ve *Hud (?)* köyleri ile *Kırmızı Boyahanesi, Çitci* ve *Dekakcı* dükkanlarını ve *Mumhane'nin* yarım hissesi gelirlerini Aşağı Mahalle'de yer alan Kasımiye Camii'ne Aralık 1765 yılında vakfettirmiştir³⁰. Elde edilen gelirden cami imamına günlük beş akçe, hatibine beş akçe, müezzinine beş akçe ve ferraşe beş akçe verilmesini istemiştir. Geri kalan gelirin mütevellinin almasını belirtmiştir. Müteveli olarak vâkıfın kendisi olurken, vefatından sonra erkek çocukları, onların erkek çocuklarının olmasını istemiştir. Erkek çocuklarının nesli kesilirse kız çocuklarının müteveli olup kalan geliri almalarını belirtmiştir. Çocuklarının nesli tamamen sona ererse Medine-i Münevvere'ye vakfedilmesini istemiştir. Yarı ailevi vakfa bir diğer örnek ise, Rüstem Bey'in vakfıdır. Rüstem Bey, Cinas Köyü'nün gelirinin beşte birini Kardeşi Hurşit Bey adına 30 Haziran 1562 tarihinde vakfetmiştir³¹. Hurşit Bey'in vefatından sonra erkek evladı, erkek evladının erkek evladının erkek evladı nesilden nesile almasını istemiştir. Erkek evlatlarının nesli sona ererse kız evlatlarının tasarruf etmesini belirtmiştir. Ancak bu gelirden 45 kile buğdayı medresenin müderrisine, camiin imamına, müezzinine, ferraşına ve sair hademelerine ve zaviyede tahsil yapan talebelere aralarındaki mertebeye göre verilmesini de şart koşturmuştur. Hurşit Bey'in evlatlarının nesli tamamen kesi-

³⁰ VGMA VD, nr. 582, s. 206.

³¹ VGMA VD, nr. 2113, s. 359.

lirise, gelirler medreseye, müderrisine, cami ve imamına, hademelerine ve burada sakin olanlara ve sair misafirlere (yolculuk esnasında fakir düşenlere) verilmesini istemiştir.

Ailevi ve yâri ailevi vakıflarının kurucusunun nesli kesilince, yani ailesinden yaşayan kimse kalmaması durumunda, hayrî vakıflara dönüşmektedir. Nitekim Palu'da incelediğimiz 28 ailevi ve yarı ailevi vakıfların kurucusu, adlarına vakıf kurdukları kişilerin neslinin kesilmesi üzerine, gelirlerin hangi hayrî vakıfa geçeceğini belirtmişlerdir. Tablo 5'de de görüleceği üzere 14 vâkıf, Medine-i Münevvere'ye (Ravza-yı Mutahhara), altısı Cemşidiye Medresesi'ne, üçü Medine-i Münevvere fukarasına, ikisi Cemşid Bey Zâviyesi'ne ve diğer üç vakıf ise Cemşidiye Medresesi'ne sonra Medine-i Münevvere'ye, diğeri Amid'de (Diyarbakır) Cami-i Kebir'e ve sonuncusu ise Palu hâkimlerin zapt edip mahsulatını erbab-ı ğaza ve cihat edenlere sarf edilmesini istemişlerdir.

Tablo 5: Palu'da kurulan aile ve yarı ailevi vakıflarında, vakıf kurucusunun neslinin kesilmesi üzerine gelirlerin geçmesi gereken hayrî vakıflar.

No	Vakfedilen vakıf adı	Adedi
1	Medine-i Münevvere (Ravza-yı Mutahhara)	14
2	Cemşidiye Medresesi	6
3	Medine-i Münevvere fukarasına	3
4	Cemşid Bey Zâviyesi	2
5	Cemşidiye medresesine sonra Medine-i Münevvere	1
6	Amid'de (Diyarbakır) Cami-i Kebir	1
7	Palu Hakimleri zapt edip mahsulatını erbab-ı ğaza ve cihat edenler sarf edilmesi	1
Toplam		28

Sonuç

Diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi Palu'da vakıf kurma geleneğinin yaygın olduğu görülür. Vakıf kuranların tamamına yakını Cemşid Bey, oğulları ve onun neslinden gelenler tarafından kurulmuştur (28 vakıf % 94).

Palu ve çevresi Yurtluk-Ocaklık statüsünde olduğundan dolayı, klasik sancaklardan farklı olarak tahrir yapılmaz, dolayısıyla tımar sistemi bulunmazdı. Hükümet bölgesi içinde yer alan toprakların tasarruf hakkı Palu beylerine aitti. Bu beyler mülkiyetlerinde olan köy, mezra ve çiftlikleri hanedan mensubu kardeşine, oğluna, kardeşinin oğluna ve kızına, akrabasına, emektarlarına, hizmetkarlarına, ulema, ümera, kıraat zümresi, hoca, duacı, seyyid ve dervişlere evladiyet üzere vakfedilmiştir.

Ayrıca Palu'da dinî, sosyal ve eğitim amaçlı yapıların ihtiyaçlarını karşılamak içinde hayri vakıflar kurulmuştur.

Ailevi ve yarı ailevi vakıfların kurucularının ve adına vakıf kurulanların nesli sona erdiği vakit vakfın gelirleri en fazla Medine-i Münevvere'ye ve

Cemşid beyin vakıfları olan Cemşidiye Medresesi ve Cemşid Bey Zâviyesi'ne bırakılmıştır.

Kaynakça

A-Arşiv Kaynakları

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Vakfiye Defterleri [=VGMA VD] nr. 581, 582, 583, 584, 602, 606, 608, 609, 633, 1966, 2113.

B-Kitap ve Makaleler

Akgündüz, Ahmet, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul 1996.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-i İslâmiye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, IV, İstanbul 1968.

Çakar, Enver, “Hurufât Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Palu”, VD, 49, Haziran 2018.

Halaçoğlu, Yusuf, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara 1995.

Kılıç, Orhan, “Ocaklık”, *DİA/XXXIII*, İstanbul 2007.

Kuban, Doğan, “Anadolu-Türk Şehri. Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler,” VD, III, İstanbul 1968.

Nejat Göyünç, “Yurtluk-Ocaklık Deyimleri Hakkında”, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991.

Öztürk, Nazif, *Menşe'i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, Ankara 1983.

Ünal, Mehmed Ali, “XVI. Yüzyılda Palu Hükümeti”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.7.

Ünal, Mehmed Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta 2010.

Yediyıldız, Bahaeddin, “Vakıf”, *İA*, XIII, Eskişehir 1997.

Yediyıldız, Bahaeddin, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Ankara 2003.

Ek 1: 16. 17 ve 18. yüzyıllarda Palu Kazası'da kurulan vakıflar

No	VD No	Vâkıfın adı	Tarihi
1	584 /245-108	Emir Cemşid Bey	Evâsıt-ı Şaban 951/28 Ekim 1544
2	609/114- 138	Çimşid Bey ibn-i Rüstem Bey	Evâil-i Şaban 962/21 Haziran 1555
3	2113/ 359-70	Rüstem Bey oğlu Cemşid Bey	27 Şevval 969/30 Haziran 1562
4	582/1 207-138	Palu şehrinin fatih ve hâkimi Rüstem Bey oğlu Cemşid Bey	Evâhir-i Rebiyülevvel 970/18 Kasım 1562
5	582/1 208-140	Paluda Cemşid Bey oğlu Hasan Bey	8 Zilhicce 984/26 Şubat 1577
6	582/ 150-101	Süleyman Bey ibn-i Hasan Bey	1 Ramazan 1004/29 Nisan 1596
7	1966/167-173	Mehmed Bey ibn-i merhum Süleyman Bey	Evâsıt-ı Zilhicce 1020/14 Şubat 1612
8	581/1 45-47	Emir Mehmed Bey ibn-i Süleyman Bey	Evâsıt-ı Zilhicce 1020/14 Şubat 1612
9	582/115-76	Mehmed Bey ibn-i Süleyman Bey	Gurre-i Muharrem 1021/4 Mart 1612
10	582/271-184	Mehmed Bey	Evâsıt-ı Muharrem 1025/29 Ocak-7 Şubat 1616
11	602/204-348	Vâli ve maliki emiri âzâm ve efham Mehmed Bey	1025/1616
12	581/1 21- 20	Mehmed Bey ibn-i Süleyman Bey	Evâil-i Receb 1027/24 Haziran 1618
13	582/2 301-207	Palu valisi Mehmed Bey ibn-i Süleyman Bey	1 Muharrem 1029/8 Aralık 1619
14	582 /151-102	Süleyman oğlu Mehmed Bey	Evâhir-i Receb 1030/11-20 Haziran 1621
15	582/1 70- 43	Mehmed Bey oğlu Palu Hâkimi Hasan Bey	Evâil-i Muharrem 1032/5-14 Kasım 1622
16	583/ 121-106	Mehmed Bey oğlu Hasan Bey	Evâil-i Cemaziyülahır 1032/2-12 Nisan 1623
17	582/1 264-182	Mehmed bey oğlu Hasan Bey ve Süleyman Bey oğlu Ali Bey	1 Rebiyülevvel 1034/12 Aralık 1624
18	582/1 82-53	Hasan Bey ibn-i Mehmed Bey	Evâil-i Zilkade 1036/14-23 Temmuz 1627
19	608/1 115-137	Emir Hasan Bey ibn-i Mehmed Bey	Evâhir-i Zilkade 1036/3 Ağustos 1627
20	582/1 48-20	Hasan Bey oğlu Büyük Emir İbrahim Bey	Gurre-i Muharrem 1058/27 Ocak 1648
21	581/1/ 89-92	Halid bin Hasan	Evâil-i Receb 1106/15-24 Şubat 1695
22	584/ 200- 89	Cemşid Bey evladından Yansur Bey ibn-i İbrahim Bey	Evâsıt-ı Recep 1122/5 Eylül 1710
23	633/ 51-23	Palu Hâkimi Halil Bey ve Yensur Paşa oğlu Süleyman Bey ve İbrahim Bey ve Abdülbaki Bey ve Zekeriya Bey oğlu Mehmed Bey ve Nuh Bey ve Süleyman Bey oğlu Muharrem Bey ve Hüseyin Bey	23 Rebiyülevvel 1124/30 Nisan 1712

24	582/244-171	Seyyid Mir İbrahim ibn-i Seyyid Mir Süleyman	1143/1730
25	582/ 423- 330	Hacı Mustafa ve Hacı Abdurrahman	Evâsıt-ı Rebiyülahir 1148/29 Ekim 1735
26	582/2 317-220	Yusuf bin-i Molla Muhammed	Evâil-i Ramazan 1156 /19 Ekim 1743
27	584/251-111	Ahmed oğlu Hacı Ömer Ağa vakfı	17 Muharrem 1158/9 Şubat 1745
28	581/2 458- 431	Cemşid Bey evladından İskender Bey ibn-i Mehmed Bey	1160/1747
29	606/ 55-77	İsmi belli değil	1178/1764
30	582/1 206-37	Palu livası ümerasından Osman oğlu Seyid Ömer	Receb 1179/Aralık 1765

Ek 2: Evâsıt-ı Şaban 951 (28 Ekim 1544) tarihli Emir Cemşid Bey'in vakfiyesi, VGMA VD, nr. 584, s. 24

